

Снежана П. Марковић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини
Катедра за дидактичко-методичке науке

УДК 371.3::821
371.385-057.874

САМОСТАЛНИ СТВАРАЛАЧКИ РАД УЧЕНИКА НА ЧАСОВИМА КЊИЖЕВНОСТИ У МЛАЂИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ (ТЕОРИЈА И ПРАКСА)

Апстракт: Повод за овај рад била су запажања студената о часовима књижевности којима су присуствовали током једнонедељне праксе у јагодинским основним школама. Анализе часова указале су на раскорак који постоји између наставне теорије и праксе. Највећа одступања од методички заснованих модела наставе књижевности запажена су у области самосталног рада ученика на тексту. Ученици су недовољно ангажовани у рефератској и истраживачкој настави. Индивидуално, истраживачко читање, којим се ученици припремају за аналитичко-синтетички разговор о књижевном тексту, реализује се као тихо читање са јединим задатком да ученици подвуку непознате речи или као увежбавање и припрема за изражајно читање. Подстицаји за читање и истраживачки задаци, који имају за циљ да пажњу ученика усмере према битним елементима текста, потпуно су изостали на часовима. Тиме је битно умањена могућност остваривања задатака наставе књижевности, као и њена ефикасност.

Кључне речи: настава књижевности, самостални стваралачки рад, реферат, истраживачки задаци, домаћи задаци.

1. САВРЕМЕНА НАСТАВА КЊИЖЕВНОСТИ – ИЗМЕЂУ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ

О значају наставе српског језика и књижевности говоре најбоље комплексни, садржајни и обимни циљеви и задаци који су пред њу стављени. Израженије од наставних циљева других предмета, они одражавају васпитне идеале друштва, јер су књижевни текстови који су укључени у наставне програме изабрани, између осталог, и због своје васпитне, етичке вредности. Оспособљавање ученика да правилно говоре, читају и пишу, да разумеју и тумаче језичке и књижевне појаве, темељ је развоја језичког и литерарног сензибилитета, способности доживљавања и разумевања естетских и етичких вредности, укупних интелектуалних моћи и низа позитивних моралних

особина. Посебност наставе књижевности садржана је у чињеници да има пресудан значај на развој опште културе ученика и формирање његове личности (Илић 2006: 17).

О савременој настави књижевности могуће је судити на основу неких врло конкретних показатеља – криза читања је, из године у годину, све актуелнија, резултати писмености изазивају све већу забринутост, а резултати образовних постигнућа петнаестогодишњака на испитивању PISA 2012. године показали су да 33% ученика није достигло ниво функционалне читалачке писмености (Павловић Бабић, Бауцал 2013).

Настава књижевности одвија се, већ дуже време, између планом и програмом зацртаних циљева и задатака и савремених трендова у образовању који се тичу првенствено увођења савремених образовних технологија, захтева за ефикаснијом наставом, инклузијом у настави и сл. (Илић 2015; Андевски 2015; Картал 2016). Неслућени развој образовних технологија, нови модели и облици рада и, пре свега, захтев да се наставни садржаји и настава у целини учине што забавнијим и интересантнијим, учинили су да се методолошка и методичка утемељеност наставе књижевности не доживљава као основа, већ као нешто што је, на изврстан начин, превазиђено. Уместо према утврђеним, и у пракси осведоченим, методичким системима, настава се усмерава према иновативним облицима рада и наставним средствима. На бројним семинарима стручног усавршавања учитељи стичу компетенције за организовање иновативне, индивидуализоване, интерактивне, инклузивне, сарадничке, откривалачке и креативне, једном речју, ефикасне наставе (Илић 2015: 26).

Ова сазнања, али и искуства из наставне праксе, подстакла су нас да студенте треће године, учитељског смера, упутимо да током праксе, на часовима књижевности, прате етапе обраде или утврђивања књижевног текста и да уоче у којој мери модел рада у пракси поштује методички заснован, нормативни модел обраде књижевног текста. Пажњу студената усмерили смо и према активностима учитеља и ученика и њиховој продуктивности на часу.

Студенти су у анализама упоређивали етапе које су уочили на часу са етапама нормативног модела обраде књижевног текста, а потом и активности учитеља и ученика на часу са циљем да уоче које су активности и на који начин утицале на остварење циљева часа. Анализе су, посредно, указале да између теорије и праксе, у већини случајева, постоји битна разлика. Зато ћемо се вратити на почетак приче и на место наставе књижевности у наставним програмима за прва четири разреда основне школе.

2. НАСТАВА КЊИЖЕВНОСТИ У ПРОГРАМСКИМ ДОКУМЕНТИМА

У оквиру обједињеног циља наставе српског језика и књижевности у основном образовању, истакнуто је да настава књижевности у млађим разредима основне школе треба да ученике упозна са одабраним књижевним делима и да их оспособи за њихово доживљавање и тумачење. Циљ и смисао наставе књижевности је да продуктивно унапређује, развија и усавршава читалачке способности ученика, рафиниран читалачки укус, љубав према читању и читалачке потребе, не само у настави него и изван ње.

У том смислу, пред наставу књижевности стављени су следећи задаци: развијање осећања за аутентичне естетске вредности у књижевној уметности; оспособљавање ученика за самостално читање, доживљавање, разумевање и свестрано тумачење и вредновање књижевноуметничких дела разних жанрова; поступно, систематично и доследно оспособљавање ученика за логичко схватање и критичко процењивање прочитаног текста; развијање потребе за књигом и поступно овладавање начином вођења дневника прочитаних књига; подстицање ученика на самостално језичко литерарно стваралаштво, као и ваннаставних активности – литерарне, рецитаторске секције и сл. (*Наставни програм за први, други, трећи и четврти разред основне школе 2002, 2004, 2005*).

Наведени задаци указују да се увођење ученика у свет књижевних дела доживљава као озбиљан и важан задатак сваког учитеља, чија успешна реализација представља темељ изградње не само књижевне, већ и опште културе сваког ученика.

У наставним програмима за сваки разред дефинисан је начин реализације основног циља, а међу оперативним задацима наставе српског језика за сваки од прва четири разреда истакнут је задатак поступног *оспособљавања ученика за самостално тумачење основне предметној књижевној текстовима* (осећања, фабула, радња, ликови, поруке, стилогеност језичког израза). Посебно је указано на значај развијања и усавршавања две врсте читања – наглас и у себи, као увод у разговор о тексту. Наглашена је важност усмереног читања са претходно датим задацима, који се односе на откривање карактеристика ликова (поступци, речи, изглед, особине), радње, догађаја, описа и језичко-стилских слика. Истакнут је функционални значај усмереног читања јер оно омогућава да ученици брзо разумеју садржину текста и пронађу податке о лику, осећањима, начинима њиховог приказивања, описима и сл.

Задаци пред које учитељ ставља ученике требало би да ученике подстакну да откривају, запажају, издвајају, тумаче, процењују и закључују, да истражују текст и уживају у том истраживању, а још више у саопштавању свега онога што су открили. Од ученика се, као активних и свесних

учесника наставе, очекује да на часовима књижевности самостално износе своје утиске о прочитаном, заузимају став о појединостима и речито обрађују своја запажања, да откривају поруке и доминантне језичко-стилске карактеристике књижевног текста. Зато посебну пажњу треба посветити оспособљавању ученика за самостални рад на тексту, слободно изражавање и изношење сопствених запажања и то у све три радне етапе: пре часа, на часу и после часа.

На основу свега, може се закључити да су програмским документима јасно и прецизно дефинисане улоге учесника наставе, циљеви и задаци које треба остварити и начин њиховог остварења.

У време када су настали поменути програмски документи, а реч је последњим деценијама прошлог века, постојао је висок степен сарадње и усаглашености ставова између састављача наставних планова и програма са једне и методичара наставе српског језика и књижевности са друге стране, посебно када је у питању карактер наставе. У програмским документима истиче се захтев да интерпретација књижевног дела на часу буде оригинална, естетски мотивисана, свестрано усклађена са наставним циљевима, да има кохерентност и поступност и да се тумачењем водећих вредности дело проучи у целини, једном речју да у настави буде заступљен иманентни приступ делу. У овим захтевима препознају се идеје водећих методичара тога времена. Истовремено је постајало све јасније да наставна пракса заостаје за развојем теорије, на шта је указивано у бројним радовима.

Професор Милија Николић указивао је на догматски карактер наставе, која гуши индивидуалност и потискује стваралачко мишљење (Николић 2006: 70) и на нужну промену позиције наставника – у традиционалној настави књижевности он је имао улогу предавача, односно преносиоца личних искустава о књижевном тексту, а у савременој настави он је квалификовани посредник у комуникацији између текста и ученика.

Вук Милатовић, Павле Илић, Драгутин Росандић и др. истицали су неопходност промена у настави књижевности и потребу да она постане креативна и стваралачка. Вук Милатовић залаже се за методолошко изграђивање методике, за теоријску интерпретацију дела као предрадњу добре методичке интерпретације и теоријски засноване и осмишљене активности наставника (Милатовић 2011: 257).

Драгутин Росандић указује на то да је наставник кључни фактор успешне наставе јер он својим ангажовањем омогућава функционисање литерарно-дидактичке комуникације, тако што у току припремања, као и у реализацији, предупређује евентуална негативна дејства чинилаца наставе на однос између ученика и књижевног дела и осмишљава могућности за приступе свим садржајима наставе (Росандић 1988: 267).

И у програмским документима и у методичким радовима указивано је, дакле, на неопходност промене позиција наставника и ученика у настави књижевности и на потребу да се ученик оспособи за самостални и стваралачки приступ књижевним делима, што ће допринети да настава књижевности постане истраживачка и стваралачка. Наглашавана је веза између самосталног рада и стваралаштва у настави књижевности – једно произлази из другог и нераскидиво су повезани.

3. САМОСТАЛНИ СТВАРАЛАЧКИ РАД УЧЕНИКА

Крајем 20. века самостални стваралачки рад ученика методичари су првенствено везивали за успешног, креативног учитеља, односно његову способност да своје ученике припреми за самостални рад и омогући испољавање њихових стваралачких могућности. Истицана је изузетна улога учитеља као интерпретатора и организатора наставе књижевности, а посебно у развијању самосталног и стваралачког рада ученика (В. Цветановић, А. Јовановић, М. Вучковић, Ђ. Лекић). Самосталан рад ученика организоваће способан учитељ, онај који је свестан своје улоге у припремању ученика за самостални рад и стварању услова у којима ће његови ученици моћи да испоље своје стваралачке могућности. „Није реч о продукцији у оквиру датих наставних садржаја, како би се превазишла репродукција као најнижи и недовољан облик поседовања пасивних знања, него је пре свега реч и о правом стваралаштву, које иде корак даље и надограђује или иновира наставну материју“ (Цветановић 1995: 185).

Професор Павле Илић примећује у савременој настави књижевности две изражене тенденције: „писац све више уступа место своме тексту, а наставник свом ученику“ (Илић 2006: 209). Запажање да наставник на часу себи додељује само онолико места колико му је неопходно да усмерава ученике на активан и стваралачки рад при изучавању књижевног текста, праћено је закључком да је усмеравање ученика на самостално истраживање и сагледавање вредносних чинилаца текста сложенији посао од сопственог излагања о њима.

Колико су оваква теоријска усмерења присутна у наставној пракси, односно колико су ученици подстакнути и усмерени према самосталном раду, показале су анализе часова које су студенти пратили.

Најпре да одговоримо на питање шта се све у методици наставе књижевности сматра самосталним ученичким радом. Професор Милија Николић сматра да су то поједини облици наставног рада као што су вежбања, домаћи задаци, рефератска настава и истраживачки задаци, који се једним именом могу назвати *мејодом самосталних ученичких радова* (Николић

2006: 69). Свака од наведених активности реализује се у различитим етапама рада на часу или код куће, а заједничко им је да су везане за текст и да подразумевају различита, писмена или усмена, усмерења и саопштења. Такође, свака од ових активности подстиче и развија различите способности ученика.

Метода самосталних ученичких радова је, дакле, планирана, методички припремљена и стимулисана активност. Она, са једне стране, подразумева интензивније испољавање свесне активности и стваралачког учешћа ученика, а са друге, активности учитеља у смислу стваралачког усмеравања ученика, подстицања, помоћи и посебног вредновања оригиналности и креативности.

Имајући у виду да се рефератска настава реализује најчешће на почетку часа, у оквиру емоционално-интелектуалне припреме ученика, почећемо од овог облика самосталног рада ученика. Указаћемо на теоријско одређење, а потом и на податке који говоре о присутности ове врсте самосталног рада ученика на часовима које су студенти пратили.

Реферати су посебна врста усмених или писмених ученичких радова који су најчешће везани за књижевно дело или живот и стваралаштво писца (Николић 2006: 70). Основни циљ реферата је да мотивише ученике за читање и тумачење књижевног дела на часу.

У разредној настави најчешће је присутан реферат о животу и стваралаштву писца који има за циљ да ученицима помогне да створе уверљив и позитиван доживљај књижевног ствараоца, али и да осветли детаље из живота писца који би могли да побољшају рецепцију и да, посредно, пробуде читалачка интересовања ученика према осталим остварењима писца. Реферат најчешће припрема учитељ са циљем да њиме мотивише ученике за читање, тумачење и доживљавање књижевног текста. Теме реферата везаних за књижевни текст, посебно када је у питању одломак романа или драме, бројне су и разноврсне: садржај романа или драме чији одломак се обрађује, интересантне појединости везане за време и околности настанка, прва издања, награде, илустрације, екранизације и сл. Откривање непознатих детаља из живота књиге или њеног ствараоца ученике може да мотивише за продубљенији приступ и доживљај одломка или целовитог текста и да пробуди читалачка интересовања према другим делима. Песме и приче које ученици читају и тумаче на часовима књижевности најчешће припадају некој надређеној целини – збирци песама, односно прича, народној или ауторској књижевности и сл., па се и поводом тога могу одабрати интересантне теме за самостални рад ученика.

У припреми и изради реферата могу да учествују и ученици – индивидуално или као чланови групе. Избор неколико ученика који ће добити задатак да припреме реферат на исту тему, функционалније је решење од избора

само једног ученика, јер ће постојати могућност да се организује разговор у коме ће бити коментарисани сви реферати. Корисност таквог разговора је многострука – ученици који су припремали реферате могу да уочавају како су њихови другови приступили реализацији истог задатка и упоређују и процењују предности и мане свог приступа, док су остали ученици у могућности да, промишљајући сваки реферат, запажају садржаје и начин њиховог излагања у реферату и критички процењују њихову успешност. Рад на изради реферата подстиче истраживачки дух ученика, креативно мишљење, способност критичког читања, запажања и издвајања података који су од значаја, умешност њиховог комбиновања, способност језичке обраде података и прилагођавања нивоу разумевања осталих ученика, способност презентовања итд. Могли бисмо закључити да је овај облик самосталног рада један од начина да се подстакну и развију бројне и значајне способности ученика.

Рефератска настава се може реализовати и групним обликом рада. У том случају у изради реферата учествује једна или више група које чини од три до пет ученика. Рад у групи развија сараднички однос међу ученицима, способност прилагођавања, али и борбе за добре идеје и предлоге, способност аргументовања, критичког и објективног промишљања и доношења закључака. Учешће више група са истим задатком пружа могућност да ученици међусобно коментаришу своје радове и да се на тај начин уче анализи и критичком мишљењу. Та иста ситуација омогућава организовање гласања и избора најбоље припремљеног реферата, што ученике додатно мотивише за рад, али и учи да објективно процењују и просуђују о раду својих другова.

Реферат се најчешће саопштава усмено, али уколико постоје техничке могућности може се припремити и приказати у форми презентације. Могућност укључивања фотографија, видео и аудио записа у наставу подстиче пажњу ученика, доприноси занимљивости, а самим тим и успешности наставе.

Посебно важном чини нам се чињеница да су, у изради реферата, ученици истовремено самостални истраживачи и креатори, односно стваралаци нечега новог што ће бити резултат не само истраживања, већ и промишљања и креативног осмишљавања и ангажовања.

Улога учитеља у мотивисању ученика за рефератску наставу је велика. Он осмишљава и бира теме које ће предложити ученицима, сугерише изворе информација, коментарише са ученицима могућности и начине њиховог укључивања у реферат. Основу свих планова чини јасна слика о могућностима, способностима и интересовањима сваког ученика, што омогућава индивидуални приступ. Једном речју, без учешћа учитеља нема квалитетне припреме и реализације рефератске наставе. Он подстиче мисаоно и радно ангажовање ученика и координира појединачне и заједничке активности

ученика. Оваква настава, стручно оријентисана и когнитивно активирајућа, у којој наставници помажу ученицима да обраде компликоване, али савладиве задатке, може да одговори захтевима савременог времена (Илић 2015: 27).

Анализе часова показале су да је рефератска настава, као облик самосталног рада ученика, у јагодинским основним школама недовољно заступљена. Прецизније, само на једном часу, у оквиру интелектуално-емоционалне припреме, ученица, којој је учитељица то дала за задатак, својим друговима је говорила о животу и раду писца чији су текст у наставку часа читали и тумачили.

Сматрамо да је важно запазити да реферат као облик самосталног рада ученика одговара савременим моделима добре наставе коју карактеришу „разнолик и захтеван индивидуални рад, кратке, маштовито обликоване фазе индивидуалног рада које су прикладно формулисане и које имају примерен ниво захтева“ (Андевски 2015: 38).

Читање, доживљавање и тумачење књижевних текстова су сложене и садржајне радње, па ученике треба мотивисати да их што целовитије остварују (Павловић 2008: 68). Један од начина јесте упућивање ученика у самостално истраживачко читање, задавањем истраживачких задатака.

Читање у себи или тихо читање је други облик самосталног рада ученика на књижевном тексту. У првом и другом разреду ово читање назива се и „усмерено или читање са усмерењима/подстицајима“, а у трећем и четвртном разреду „истраживачко читање“. Павле Илић истиче значај истраживачког читања јер оно подстиче активан однос ученика према делу, максимално доживљајно, фантазијско и рационално ангажовање ученика, па се њиме у настави обрађују и најсложенији наставни садржаји (Илић 2006: 212). Истраживачки задаци су важна тема наставне теорије и праксе, посебно њихова функционалност.

Милија Николић сматра да се истраживачки задаци могу звати и припремни, јер подразумевају подстицање и методичко вођење ученика током припремања и тумачења кроз сложен свет књижевног дела и омогућавају такву организацију мишљења о књижевном делу која ће обезбедити подробније истраживање и дуже памћење његовог смисла (Николић 2006: 273).

Истраживачким задацима се индивидуализује рад ученика и остварује лични сусрет ученика са књижевним текстом. Читање као продуктивна радња и истраживачки задаци као усмерења у читању, у јединственој су вези која се остварује једино ако су оба чиниоца присутна. Ученици, а често и учитељи, како су то показале анализе студената, прецењују ефекте интерпретативног читања, као првог сусрета ученика са књижевним текстом. Ослањајући се на основна, површна запажања и уметнички доживљај који је књижевни текст изазвао код ученика, учитељи почињу анализу текста, питањима која се везују за доминантне тачке – ликове, радњу, простор и време.

На тај начин одузимају ученицима драгоцену прилику да се сами сусретну са текстом, да уживају у самосталном читању чији темпо зависи од тога шта сваки ученик буде запажао као лепо, интересантно, узбудљиво, смешно и сл. Током читања у себи остварује се свесна активност ученика, која развија запажање, које ће омогућити анализу, повезивање, упоређивање, тражење узрока, сагледавање последица, разумевање и процењивање поступака ликових и њихових веза са особинама и још много тога у зависности од тога ком роду и којој књижевној врсти текст припада.

Индивидуалним истраживачким читањем остварује се чулна имагинација и омогућава да ученици у својој машти оживе изглед ликових, ток догађаја, простор у коме се одвија догађај и сл. Ученици овог узраста имају потребу да све што читају „преведу“ у конкретне слике и тек тада се јавља доживљај и разумевање.

Самостално читање се, према анализама студената, реализује у наставној пракси на два начина: ученици читају текст без икаквог упутства или читају текст са задатком да подвуку непознате речи. Искуства из праксе су показала да ученици често журе да први прочитају текст не обраћајући при том ни мало пажње садржају, већ само механички изговарајући речи. То је последица увежбавања читања у првом, па и почетком другог разреда, када се читањем књижевних текстова проверава и показује способност тачног и брзог читања. Потврда овог манира је чињеница да се, посебно када се обрађују лирски и драмски текстови, најпре реализује, више пута, изражајно читање, а тек после тога анализа текста. Тихо читање које се реализује на овај начин не омогућава учешће ученика у продуктивном аналитичко-синтетичком разговору о тексту јер нису припремљени за њега. Зато се у припремањима ученика за тумачење истрајно инсистира на доживљајним, истраживачким, критичким и проблемским облицима и типовима читања који максимално осамостаљују ученике, подстичу оригиналне читалачке утиске и доживљаје и продуктивне интерпретације (Павловић 2008: 69).

Истраживачки задаци припремају и оспособљавају ученике за самостално читање, доживљавање и тумачење књижевног дела, што је програмом зацртан циљ наставе књижевности. Њима се систематично стимулише и изоштрава читалачка пажња. Упутствима за истраживачко читање ученици се обучавају за разноврсне облике и типове читања, подстичу да читање остварују на стваралачки начин, односно да доживљавају, запажају и проучавају доминантне естетске компоненте књижевних текстова. Оспособљавањем ученика за истраживачко читање у разредној настави ученици се припремају за наставу књижевности у даљем школовању и за сложене методичке радње, као што су проучавање и тумачење ликових, композицијских, приповедачког поступка, језичко-стилских карактеристика дела, мисли, идеја и порука. Континуирани развој способности ученика омогућава да се

развијају и унапређују стечена знања и вештине, да у раду напредују, да слободно учествују у разговору са наставником и са другим ученицима, размењујући читалачка искуства и доживљаје.

И овом облику самосталног рада ученика претходе активности учитеља. Тихо или читање у себи може се реализовати на часу као истраживачко или усмерено читање једино уколико су ученици добили од учитеља усмерења, односно истраживачке задатке који их воде кроз текст током читања. Усмерења, односно задаци, могу бити диференцираних захтева и индивидуализовани, уколико за тиме постоји потреба. Као један од облика самосталног рада, истраживачко читање пружа прилику да сваки ученик испољи личне способности и наклоности, али исто тако и учитељу да индивидуализује поједина читалачка усмерења и захтеве и да их прилагоди способностима ученика. Ученици ће са пажњом, односно истраживачки, читати текст и запажати основне структурне елементе, њихове односе, узрочно-последичне везе, језичко-стилске поступке и сл. уколико им се одређеним задацима или усмерењима скрене пажња на то. Ученици имају потребу да разумеју смисао радњи које обављају, а то се посебно односи на поновно читање текста чију су садржину већ чули. Зато је потребно мотивисати их за „појачану рационалну усмереност и критичку радозналост према тексту“ (Николић 2006: 252).

Формулација истраживачких задатака је врло важна јер од ње зависи са колико ће пажње и преданости ученици читати књижевни текст и размишљати о њему (Николић 2006: 273). Мишљење свих методичара је да је у формулисању истраживачких задатака потребна вештина, стручност и умешност наставника.

Истраживачким читањем подстичу се разноврсне мисаоне активности ученика. Током истраживачког читања ученици издвајају и повезују своја запажања, организују своје мисли и на тај начин се припремају да учествују у аналитичко-синтетичком разговору о тексту. Пажљиво читање и издвајање (подвлачењем или записивањем у свесци) речи и реченица које су пробудиле утиске, мисли и емоције, пружа ученицима могућност да летимичним погледом сагледају најважније елементе текста и да лако нађу образложење за своја запажања. Истраживачки задаци који од ученика захтевају да поједине ликове, слике и догађаје замисле и оживе унутрашњом чулношћу, појачавају спонтаност пријема и доживљаја текста, али истовремено подстичу способност ученика да маштају и визуелизују језичке знакове. Док ученици читају текст, они размишљају како ће и шта ће одговорити на поједина питања и трагају за речима и реченицама којима ће на уверљив начин представити своја запажања, размишљања и утиске, чиме се остварује функционално повезивање предметних подручја (књижевности и културе изражавања), али и природна веза између самосталног и стваралачког рада.

Ученици разредне наставе се у истраживачко читање упућују најчешће на самом часу обраде књижевног текста, али се, уколико то обим и садржајност текста захтевају, истраживачки задаци могу саопштити и пре часа, у писаној форми. Задавање задатака за истраживачко читање које ће ученици реализовати код куће омогућава да ученик чита и истражује текст сам, а да резултате свог рада саопштава на часу усмено или писмено. Овакав начин рада функционалан је посебно када се обрађују одломци романа. Добра припремљеност наставника за обраду уметничког текста, према мишљењу Милије Николића, видљива је у начину на који ће своје ученике истраживачки усмерити према тексту. Важно је када ће и како учитељ ученицима дати истраживачке задатке – да ли неколико дана пред обраду текста или дан уочи часа; записане на папиру или усмено саопштене; индивидуализоване или опште. Јединство радних налога које учитељ осмисли и мисаона и емоционална активност ученика у припремању услови су за продуктиван, истраживачки и успешно вођен аналитичко-синтетички разговор о тексту.

Путем истраживачких задатака ученици се непосредно мотивишу за читање, доживљавање и тумачење, обучавају се да остварују врсте и типове читања који су примерени посебностима уметничког света дела, као и да током читања активно примењују знања, вештине и способности интерпретирања књижевних дела (Павловић 2008: 93). Резултати до којих ученици дођу самосталним радом постају основа за аналитичко-синтетички разговор о тексту и за даља размишљања и сазнања. Управо у томе крије се важност истраживачких задатака за наставу књижевности. Када њих нема, настава се своди на изношење импресија о тексту и разговор поводом текста. Њихово одсуство даје за право површном, шаблонском разговору о тексту који има за циљ издвајање теме, ликова и њихових особина и порука текста. Траг тог разговора остаје записан у свесци, али недостаје, од њега много важнији, траг који остаје у свести.

Трећи облик самосталног рада ученика на књижевном тексту везан је за домаће задатке. Павле Илић дели домаће задатке у настави књижевности на дугорочне и краткорочне. Прва врста домаћих задатака односи се на читање домаће лектире и свих обимнијих књижевних дела. За њихову реализацију потребно је више времена, али и сталног мотивисања ученика за „*системајско* и *ваљано* читање књижевних дела“ (Илић 2006: 165). Истакнута запажања указују на специфичност читања и рада на књижевном тексту код куће који је потребно примењивати и у разредној настави.

Потреба за домаћим задацима постоји када се на часу не могу реализовати сви садржаји, али првенствено да би се рад ученика наставио и по завршетку наставе.

Домаћи задаци у настави књижевности имају првенствено потребу да ученике поново упуте на књижевни текст који је обрађен на часу и то из

више разлога и са различитим циљевима. Постоје задаци репродуктивног и продуктивног типа.

Репродуктивни задаци не траже велики напор, али су често, баш због тога, заморни и неинтересантни. У ту врсту задатака спада препричавање. Ученик може дословно да репродукује текст, а може и да уноси неке измене (причу препричава у првом лицу, из угла једног од ликова, или са измењеним редоследом догађаја, итд). Такво препричавање има стваралачки карактер. Вук Милатовић наводи 14 облика препричавања (Милатовић 2011: 333). Стваралачки карактер имају и домаћи задаци као што су причање под утицајем књижевног текста, причање на основу сажете фабуле, или описивање јунака или догађаја из обрађеног текста, онако како их је ученик доживео и замислио.

У настави књижевности често су присутни краткорочни задаци: учење песме напамет; припремање за изражајно читање обрађеног текста; припремање за доживљајно читање драмског текста. Често се повезују књижевна и ликовна уметност, па ученици добијају задатак да илуструју песму или причу коју су читали на часу. Без обзира што домаћи задатак представља самостални рад ученика, улога учитеља у доброј реализацији је врло важна. Учитељ не задаје само задатак, већ и упућује ученике како да то ураде и на тај начин доприноси њиховом оспособљавању за самостални рад.

Студенти су уочили да су после обраде лирске песме ученици добијали задатак да песму препишу у свеску и науче напамет за следећи час. Ако је на часу обрађиван прозни текст, најчешћи домаћи задатак је препричавање, а у случају драмског текста домаћи задатак је увежбавање изражајног читања. Није било захтева да се реплике ликова науче напамет. Без обзира на врсту текста, ученици су најчешће добијали за домаћи задатак да одговоре на питања у радним листовима или радној свесци. У неколико случајева, ученици су имали задатак да код куће запишу тему, ликове, особине ликова и поруке текста. Врло је присутан предлог да ученици илустрацијом искажу свој доживљај обрађеног текста. Тиме се остварује захтев савремене наставе да се што више успоставља корелација између предмета, али је питање да ли је илустрација продуктиван наставак рада на тексту.

Домаћи задаци су врло важан облик самосталног рада ученика који, као и друга два поменута облика, може имати стваралачки карактер ако се ученици упуте у продуктиван начин њихове реализације.

Настава књижевности тежи да ученике оспособи за активан, свестан и стваралачки приступ књижевним делима. Зато је неопходно подстицати, унапређивати и развијати спектар активности и задатака којима ће ученици бити упућени да самостално, истраживачки и са осећањем радости читају и размишљају о књижевним текстовима које читају. Тако ће се на најбољи начин припремити за наставу књижевности јер „обраде наставних јединица

(...) у суштини остварују сами ученици уз наставничково упућивање и подстицање“ (Николић 2006: 259).

4. ЗАКЉУЧАК

Овим радом желели смо да укажемо на неусаглашеност програмских и теоријских одређења самосталног стваралачког рада ученика у настави књижевности и његове реализације у разредној настави. Становишта састављача наставних планова и програма, са једне, и методичара који су се бавили или се баве наставом српског језика и књижевности, са друге стране, идентична су када су у питању задаци наставе књижевности и, посебно, значај оспособљавања ученика за самостални рад у настави књижевности. Захтев да се истраживачком наставом ученици оспособе за самостално, ангажовано и доживљено читање и тумачење књижевних дела, истакнут је још пре више од четири деценије, али је у пракси недовољно остварен. Истовремено је указано и на велики значај учитеља/наставника у том процесу и на потребу да се подигне ниво свести и одговорности према реализацији циљева и задатака наставе српског језика и књижевности. Неопходно је да учитељ буде стваралачки оријентисан у свом раду, стручно упућен и оспособљен за планирање и реализацију наставе која ће развити истраживачке, стваралачке и креативне капацитете ученика (Цветковић 1995: 56).

Теоријска разматрања овог проблема указују да настава књижевности није и не може бити стереотипна, шаблонски постављена и једнообразно заснована, већ да изискује далеко више креативности, стручности и методичке оспособљености него што се то у пракси појављује. Кључни фактор успешности наставе јесте добра припремљеност, најпре учитеља, а потом и ученика. Свестрано проучавање конкретних радних околности и посебности књижевних текстова помаже учитељу да осмисли и организује одговарајуће методичке радње и активности којима ће ученике припремити за читање и тумачење књижевног текста. Тиме ће, у великој мери, бити обезбеђени услови за остваривање васпитних, образовних и функционалних циљева наставе књижевности.

Некритично прихватање савремених трендова у образовању и једнообразно примењивање иновација у моделима рада и наставним средствима, без обзира на карактер наставних садржаја, потиснули су свест о традицији образовања и досадашњим достигнућима српске наставне теорије и праксе. Нажалост, јер у њима постоје добра решења и за проблеме савремене наставе књижевности.

ЛИТЕРАТУРА

- Андевски (2015): Милица Андевски, Успешно учење и поучавање: шта заиста делује?, *Учење и настава*, год. 1, бр. 1, Београд: Klett друштво за развој образовања, 31–46.
- Илић (2015): Миле Илић, Учење и поучавање у ефикасној настави, *Учење и настава*, год. 1, бр. 1, Београд: Klett друштво за развој образовања, 11–30.
- Илић (2006): Павле Илић, *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси: методика наставе*, Нови Сад: Змај.
- Милатовић (2011): Вук Милатовић, *Методика наставе српској језика и књижевности у разредној настави*, Београд: Учитељски факултет.
- Наставни план и програм за први и други разред основне школе* (2002): Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања.
- Наставни план и програм за трећи разред основне школе* (2004): Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања.
- Наставни план и програм за четврти разред основне школе* (2005): Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања.
- Николић (2006): Милија Николић, *Методика наставе српској језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Павловић (2008): Миодраг Павловић, *Припремање наставника и ученика за тумачење књижевних дела*, Београд: Завод за уџбенике.
- Цветановић (1995): Владимир Цветановић, Самостални и стваралачки рад у обради књижевноуметничког дела, у: В. Цветковић, В. Милатовић, А. Јовановић (прир.), *Методика наставе српској језика и књижевности: избор текстових за студенте учитељских факултета*, Београд: Учитељски факултет, 185–197.

Snežana P. Marković

University of Kragujevac

Faculty of Education in Jagodina

Department for Didactics and Methodology

STUDENTS' INDIVIDUAL WORK IN LITERATURE CLASSES IN LOWER PRIMARY GRADES (THEORY AND PRACTICE)

Summary: The paper analyzes student teachers' opinions of the literature classes they attended during their one-week teaching practice at local primary schools in Jagodina. The task in which a discrepancy between didactical assumptions and practice appears is the approach to text analysis, performed as an individual task. The individual, independent reading activity, as a way of preparing pupils for analytical-synthetic discussion of a literary text, was carried out through silent reading with a single assignment given to the pupils to underline the unknown words or through practicing expressive reading. Reading incentives and research tasks, which should draw pupils' attention to the important elements of a text, were completely neglected in the classes. Therefore, the possibility of achieving teaching goals and effectiveness in teaching literature is significantly reduced.

Key words: teaching literature, students' individual work, students' presentations, research tasks, home works.